

Ethos, pathos și logos în textul predicii

Rodica ZAFIU

L'auteur se propose de détecter, par l'analyse de discours et par l'investigation rhétorique, appliquées à un corpus restreint de sermons en roumain, la présence des indices de l'éthos, du pathos et du logos. Un certain rapport entre les trois composantes de la persuasion semble caractériser l'éloquence religieuse dans l'homélie orthodoxe contemporaine (éthos réduit ou masqué, pathos diffus et codifié, logos étendu et didactique); les écarts sont toujours possibles, dans les sermons des orateurs les plus créatifs.

1. Premise

Modelul tripartit al componentelor persuasiunii – *ethos*, *pathos* și *logos* –, preluat din retorica lui Aristotel (I, 2, 1356a), a rămas pînă astăzi un reper și un instrument foarte util în analiza discursului argumentativ (Amossy, 1999, 2006). Formula aristotelică se poate transpune într-un model comunicativ cu trei dominante posibile (în funcție de focalizarea preferențială asupra locutorului, a interlocutorului sau a conținutului de idei al textului). Cele trei componente nu se plasează, totuși, în același plan. Pathosul (apelul la emoții) și logosul (recursul la argumente raționale) își dispută în discurs dominația, ca mijloace de convingere complementare. Persuasiunea prin discurs – afit prin argumentele raționale, cît și prin apelurile emoționale – este completată de persuasiunea prin *ethos*, prin prestigiul și calitățile atribuite locutorului: imaginii sale preexistente sau construcției sale discursive. Ponderea relativă a mijloacelor retorice caracteristice fiecăreia din cele trei componente este determinată de variabile istorice și culturale, de tipul de text, dar și de individualitatea oratorului.

Predica este unul dintre cele mai stabile tipuri de texte prin care tradiția retoricii s-a păstrat și s-a continuat în cultura europeană. Formula sa presupune unele constante în raportul dintre componente (un rol special al ethosului; o prezență acceptată a pathosului), dar și considerabile variații istorice. Vom încerca să dovedim, în cele ce urmează, prin analiza unui corpus restrîns de predici românești ortodoxe¹, că investigarea celor trei componente și mai ales a raportului dintre ele poate conduce la stabilirea unor caracteristici ale oratoriei religioase contemporane.

¹ Corpusul cuprinde două volume de predici publicate în ultimii 30 de ani și zece predici selectate din cele disponibile on-line, pe diferite pagini web religioase, în versiuni text sau înregistrare audio. Lista finală cuprinde și două volume de predici vechi (Varlaam și Antim Ivireanul), folosite mai mult ca reper retoric, ca termen de comparație pentru tendințele actuale.

2. Limbajul și discursul religios

Limbajul religios are o individualitate clar marcată între varietățile diastractice și diafazice ale unei limbi; cercetările lingvistice și antropologice i-au recunoscut specificul, determinat de folosirea în anumite situații de comunicare diferite de cele curente (în primul rând, în adresarea către divinitate) și de activarea unei funcții a limbajului necuprinse în schemele și utilizările curente (menționată totuși de Jakobson, 1966: 217, în formula „funcție magică sau incantatorie”). Discursul religios presupune anumite acte de limbaj specifice (de exemplu, binecuvântarea)² și are practici discursive proprii. E (cel puțin în religiile care se bazează pe un text sacru) un limbaj marcat de o puternică intertextualitate; în creștinism, trimiterile la textul biblic, la sfinții părinți al Bisericii sînt permanente, implicînd modalități specifice de citare și parafrazăre.

Unitar și stabil (cel puțin în interiorul aceleiași religii și confesiuni), limbajul religios se diferențiază în funcție de tipul de text (legat de o anumită practică religioasă). Sînt, desigur, diferențe mari între limbajul predicii și cel liturgic, între limbajul rugăciunii și cel teologic etc. Discursul predicii, care permite mai multe libertăți de exprimare, apropiindu-se de comunicarea curentă (cf. Crystal / Davy, 1969: 148), este dominat de intenția persuasivă.

La nivelul cel mai general, limbajul religios este caracterizat de o inevitabilă oscilație între *solemn* și *accesibil*: e un limbaj care, prin natura sa, trebuie să se *diferențieze* de cel cotidian, păstrînd totuși posibilitatea de a fi înțeles. Solemnitatea – manifestată, de exemplu, prin recursul la o limbă străină sacralizată sau la o variantă conservatoare, arhaizantă a limbii comune – e mai puternică în textul liturgic și mult mai slabă în cel al predicii.

3. Ethosul predicii

Ethosul, considerat de Aristotel (Retorica, II, 1: 1377b-1378a) o componentă fundamentală a retoricii³, a fost ignorat de abordările filosofico-logice moderne, de raționalismul *teoriei argumentării*. În momentul actual, se constată însă o recuperare a ethosului, cel puțin în abordările pragmatolingvistice și în analiza discursului, în legătură cu studiile mai vechi sau mai noi asupra marcării subiectivității în limbaj (Amossy, 1999b: 11).

Se stabilește în mod curent o distincție între ethosul *prealabil* sau *preexistent* (ceea ce auditoriul știe sau crede deja despre locutor) și cel *discursiv*, construit în discurs (prin stil și atitudine, prin calitatea argumentării și raportarea la public). Cele două tipuri de ethos pot fi convergente sau divergente, în măsura în care construcția discursivă a unei imagini confirmă sau infirmă ceea ce publicul știa dinainte. Imaginea pe care locutorul și-o (re)construiește pe măsură ce își desfășoară discursul are anumite dimensiuni psihologice sau strategice reflectate în

² Ravenhill, 1976 descrie invocația, exorcizarea etc. în termenii teoriei actelor de limbaj; Bruder, 1998 propune o analiză pragmatică a actului de binecuvîntare.

³ „Il convient donc de souligner que la rhétorique aristotélicienne envisage la force de la parole comme moteur de l'action sociale au sein d'une vision où (1) la figure du locuteur joue un rôle déterminant, et (2) raison et passion ont partie liée” (Amossy, 2006: 10).

alegerile lingvistice: siguranță sau nesiguranță (indicate în special de modalizatorii epistemici), politețe sau agresivitate, egocentrism sau modestie, ordine sau dezordine, conformism sau nonconformism etc. Desigur, efectele depind de public: o secvență poate fi percepută fie ca semn de sinceritate, fie ca mostră de abilitate, după cum receptorul este mai dispus să creadă în sinceritatea locutorului sau să-l privească cu suspiciune.

În predică, există un ethos preexistent instituțional – preotul le vorbește credincioșilor cu autoritatea rolului său în Biserică – și limite între care se poate admite subiectivitatea.

Cît de prezentă este referirea la sine în textul predicii? Recursul la persoana I singular este aproape obligatoriu, fiind impus de situația de comunicare orală și de raportul instituțional, dar măsura în care se recurge la ea variază destul de mult. Subiectivitatea – în sensul lingvistic foarte general impus de Benveniste, 1974 – este inevitabil prezentă prin folosirea persoanei I a pronumelor și a formelor verbale. Dacă avem însă în vedere o subiectivitate în sens mai larg (perspectiva subiectivă a instanței evaluatoare, psihologice, morale și ideologice), constatăm că aceasta apare în grade variabile, în funcție de sensul global al enunțurilor, de rolul discursiv al secvențelor. Subiectivitatea maximă⁴ este exprimată de eul tematizat și de cel presupus ca sursă a evaluărilor; un grad mai redus de subiectivitate caracterizează eul ca sursă a cunoașterii (eul epistemic) și a actelor de comunicare și de gestionare a discursului (eul metadiscursiv); în fine, experiența personală poate fi invocată ca simplu exemplu, ca tip de mărturie (manifestînd un grad minim de subiectivitate).

Așadar, prezența persoanei I singular nu implică obligatoriu un grad înalt de subiectivitate. Nu este valabilă nici condiționarea inversă: subiectivitatea forte, marcată în discurs prin evaluative și prin modalizatori epistemici sau deontici, poate fi mascată sau disimulată, neasociindu-se cu persoana I singular.

La Antim Ivireanul, referirea la propria persoană este uneori tematizată, mai ales în contexte care o motivează (de exemplu, în discursul inaugural, de autoprezentare):

„m-au rînduit și pre mine Dumnezeu și m-au pus, om mic fiind și smerit, păstor mic la turmă mică, la dumneavoastră, pre care eu nu vă am, nici vă țiu turmă mică, ci mare și înaltă” (A 6)⁵;

„măcar că eu am fost mai mic și mai netrăbnic decît toți, precum au fost și David mai mic între frați în casa tătine-său, dară Dumnezeu n-au căutat la micșorarea și netrăbnicia mea, nu s-au uitat la sărăcicia mea și streinătatea mea, n-au socotit prostia și neștiința mea, ci au căutat la bogăția și la

⁴ Nicolae, 2009 propune, pentru gradele ridicate de subiectivitate, formula „egocentrism discursiv”.

⁵ Trimiterile la texte se realizează, în cele ce urmează, prin sigle urmate de pagină (în cazul textelor reproduce din cărți) sau de notația minutului de înregistrare (în cazul discursurilor în format audio); predicile indicate doar prin siglă sînt texte scurte, în format electronic, disponibile în internet (v. *Corpusul* de la sfîrșitul lucrării).

noianul bunătății sale și au acoperit de cătră oameni *toate spurcăciunile și fărădelégile mele, carele sînt mai multe decît perii capului miei și decît năsipul mării* și m-au înălțat, nevrednic fiind, la această stepenă și mare vrednicie a arhieriei” (A 6).

Construit ca exemplu de smerenie și modestie, dovedind implicit abilitate și politețe, fragmentul citat ilustrează hiperbola umilirii, cu o insistență care poate trezi suspiciuni; ethosul pendulează între minimizarea sinelui și afirmarea sa orgolioasă (oratorul se consideră cel mai mic, dar se compară cu David).

În textele contemporane din corpusul analizat, prezența referirilor la sine și a persoanei I variază, dar se plasează în genere în limite mult mai reduse. Cel mai des se întîlnesc formele cu subiectivitate scăzută: eul epistemic (*cred*, S 21, 120) și cel metadiscursiv și de gestionare a discursului (*voi încheia*, S 20, *am spus-o*, S 157, *socotesc*, S 241; *repet*, An1 11:35, 21:12; *să vă spun o istorioară*, C 57; *v-am spus această istorioară*, C 58; *în încheiere am să vă spun un lucru*, An1 24: 20 etc.).

Specifică prediciei pare a fi folosirea de formule modalizatoare și metadiscursive complexe, marcate de o precauție ceremonioasă: *mă mai încumet a crede* (S 119); *nu șovăi a o socoti* (S 18); *cer voie să mă opresc* (S 115); *și aici aș vrea eu să stăruiesc puțin* (An1, 17:41); *aș îndrăzni a spune* (G1 8:10).

Este frecvent și artificul unui „eu generic” (Vasilescu 2008: 211), respectiv folosirea persoanei I ca exemplu, mai ales în construcții ipotetice:

„dacă în clipa aceasta eu sînt aici, și, cine știe, cu trupul sînt aici, dar eu privesc undeva într-o parte și gîndul meu cine știe unde e” (G 1, 31: 32);

„dacă eu nu-mi văd proiectul meu...” (G1 38: 25);

„Să văd. Să mă văd, adică. Să mă pot osîndi eu, acum, înainte de obșteasca judecare, la fel de fără părtinire ca atunci” (S 225).

Sînt și cîteva exemple de tematizare a eului: autodefinirea ethosului funcționează ca prefață pragmatică (a) sau ca exemplu, asociat cu o hiperbolă a umilinței (b):

(a) „Așa cum îmi e obiceiul și potrivit firii mele, vă voi vorbi și astăzi foarte deschis și pe șleau” (S 241);

(b) „Orb, neghiob și strîmt la minte, cum mă aflu” (S 78).

Mărcile de persoana I singular, asociate prototipic subiectivității, sînt evitate prin mai multe procedee:

(a) Se recurge frecvent la persoana I plural, în ipostaza pur convențională de plural auctorial, cu verbe de declarație (*vom arăta mai întîi*, C 11; *vom vorbi acum*, C 17; *găsim de cuvîință a spune*, G1 7: 10), sau la pluralul persuasiv de asociere la procesul de cunoaștere, cu verbe cognitive (*ne mai putem pune întrebarea*, S 45).

(b) Mascarea subiectivității se produce și prin referirile vorbitorului la sine prin intermediul persoanei a III-a:

„toți ne îndoim [...] și v-o spune un arhieru, un preot bătrîn, de la sfîntul amvon, care și el în tinerețea lui și chiar mai tîrziu a stat uneori pe gînduri și s-a îndoit asupra unui adevăr de credință” (An1 10).

În predicile părintelui Ilie Cleopa, semnele subiectivității sînt destul de puține, ethosul discursiv avînd trăsături austere și impersonale. Și Nicolae Steinhardt (deși este un orator nonconformist și paradoxal, inovator în amestecul registrelor și în contrazicerea opiniilor comune) marchează foarte puțin subiectivitatea explicită, preferînd asocierea destinatarilor prin persoana I plural⁶.

În orice predică, ethosul preexistent este înzestrat cu autoritate instituțională. Cel construit în discurs este în mod tipic – chiar la personalitățile bisericești cele mai cunoscute – unul discret, implicit, restrîns.

Ethosul interferează cu pathosul, în măsura în care imaginea locutorului acționează emoțional (trezind simpatie, încredere etc.).

4. Pathosul: emoții exprimate și reprezentate

Pathosul, considerat esențial de retorica Antichității (Aristotel îi consacră cartea a II-a a *Reticii*), dar privit cu suspiciune din perspectiva logico-filosofică, este redescoperit astăzi, într-un moment de reevaluare a componentei emoționale a procesului cognitiv. Apelul la emoții e considerat de Walton, 1992 un tip de argument legitim în anumite condiții; Plantin (1998, 1991b, 2004) și Amossy, (2006: 179-199) analizează rolul emoțiilor în comunicare, încercînd o inventariere a mijloacelor lingvistice de construcție emoțională. Emoțiilor li se recunoaște în genere eficiența (pentru că sînt un mijloc de a provoca nu doar schimbarea opiniei, ci chiar *acțiunea*), dar tocmai de aceea sînt acuzate de manipulare. Judecății negative asupra apelului la emoții (care ar introduce în discurs iraționalul, prin paralogisme) i se contrapune modelul unei argumentări prin emoții: acestea pot primi justificări sau pot deveni dovezi. Dacă prin tradiție emoțiile erau asociate cu arta elocinței (figurile retorice), astăzi legătura nu mai este atît de simplă: figurile (metafora, de exemplu) sînt considerate mijloace cognitive, iar emoțiile pot fi trezite de un anume lexic sau de evocarea unor scenarii care nu au nimic figurat. Emoțiile, legate organic de cunoaștere, sînt inerente în evocarea (reafirmarea, discutarea) *valorilor*.

Construcția discursivă a emoțiilor utilizează o serie de mijloace lingvistice:

- a) indici paralingvistici (gesturi, intonație, ton);
- b) indici lingvistici – exclamație, interjecție, repetiție (mărci ale afectivității în limbaj);
- c) scenarii prototipic emoționale;
- d) lexic evaluativ, cu conotații afective;
- e) lexic specializat al emoțiilor și al afectelor: *jale, durere, amar, groază, veselie* etc.

Elementele din seriile de mai sus sînt grupate pe o scală a explicitării și a lexicalizării, care nu coincide cu o ierarhie a intensității sau a accesului empatic. Marcarea emoției prin intonație poate fi mai puternică și mai eficientă decît lexicalizarea. Lexicul explicit emoțional suferă un proces de uzură, se

⁶ E drept că singura predică autentică din volumul S (Steinhardt, 2002), reprodusă cu toate mărcile ei deictice și fatice (p. 241-246) cuprinde mai multe ocurențe ale persoanei I, ceea ce ar putea sugera o prelucrare, o impersonalizare a textului scris.

convenționalizează, intrînd în mod prototipic în alcătuirea unor formule de politețe (*îmi pare bine, îmi pare rău, mă bucur* etc.) a căror valoare emoțională este foarte redusă. În schimb, unele elemente cuprinse în scenariile prototipice (*lacrimi, despărțire, regăsire* etc.) au o puternică încărcătură emoțională. Enunțul emoțional (realizînd un act de limbaj expresiv) poate conține sau nu verbe performative.

Emoțiile pot fi exprimate (atribuite locutorului) sau descrise (reprezentate, atribuite unor agenți diferiți); spre deosebire de enunțurile cognitive, în care accesul de la un univers de cunoaștere la altul trebuie clar marcat, enunțurile emoționale sînt mai permeabile și mai ambigue, pentru că nararea unei emoții presupune de obicei empatia, participarea.

Rolul emoției în retorica bisericească a fost în genere acceptat, în decursul secolelor⁷. Statutul special al discursului religios a putut însă conduce și la ideea renunțării la mijloacele emoționale; în manualul său din 1852 (*Ritorică pentru tinerimea studiosă*), D. Gusti arăta că elocvența sacră, deși „vorbește oaminiilor pentru a le împlînzii și-mbunătății pasiunile lor”, are o autoritate divină, deci nu are nevoie să emoționeze:

„Și fiindcă ea vorbește în numele lui Dumnezeu, de aceea comandă cu autoritate pasiunilor și, sau că ajunge de a subjugă, sau nu, limbajul său tot are aceeași măreție și superioritate ce nu se află în discursurile inspirate din ideile omenești” (Gusti, 1984: 332).

Nu am urmărit în corpusul de predici actuale mărcile paralingvistice, mai greu de comparat și de ilustrat; înregistrările audio permit totuși sesizarea unor diferențe (de exemplu, o emoționalitate puternic marcată în predica G3). Vom exemplifica așadar prezența celorlalte mijloace, nu întotdeauna în stare pură: de obicei, mai multe tipuri de indici coexistă în fragmentele citate.

(1) *Indici lingvistici*

Emoțiile sînt destul de des exprimate prin structuri sintactice exclamative (cărora li se asociază, desigur, o intonație specifică); exclamațiile cuprind în mod normal și evaluări:

„*Ce negrăită milă a lui Dumnezeu! A pierdut omul raiul și a dobîndit împărăția cerurilor! A pierdut prin cădere o grădină divină părăsită de heruvini, și astăzi a aflat slava Ierusalimului celui de sus și strălucirea Prea Sfîntei Treimi! Mare este minunea înălțării la cer a Fiului lui Dumnezeu!*” (C 24-24);

„*Cît de nobilă, de mărinimoasă și de rafînată este povața menționată în versetele 23-24 din capitolul 5 al Evangheliei Sf. Matei*” (S 18);

„*Ce gînd viclean și rău!*” (B2).

Mărci emoționale sînt și structurile de adresare din invocație și rugăciune (a) sau anumite tipuri de repetiții subiective, de emfazare (b):

⁷ V. trecerea în revistă a tradiției omiletice în Gordon, 2001. Rolul emoțiilor în elocvența sacră era recunoscut în Renaștere: „Sacred rhetoric presupposes an audience at least nominally Christian and therefore less in need of being intellectually convinced than of being moved to embrace what it already believes true” (Shuger, 2004: 120).

(a) „O, Doamne, dă-mi această voință și mie, și nouă” (G2 12: 05); „O, suflete...” (G2 12: 23);

(b) Aceste prezențe cerești așteaptă și ele să fie întrebate, să fie cerute, să fie rugate, să fie chemate (B2).

Structurile exclamative, invocațiile și repetițiile au o lungă tradiție, fiind în mare măsură convenționalizate, cuprinse în inventarele de figuri retorice.

(2) Scenarii emoționale

În predici este frecvent apelul la secvențe narative, folosite ca vehicul al emoției; scenariile evocate provin din textul biblic, din hagiografie, dar și din experiența cotidiană. E suficientă în genere prezentarea unor reacții, a unor gesturi prin care se manifestă în mod tipic emoția; în descrieri hiperbolice, teatrale (a) sau minimale, de simplu indiciu al interiorității (b):

(a) „și-a căzut în genunchi imediat” (Ar1, 4:01)

„a căzut în genunchi” (An1)

„Fiori puternici i-au zguduit sufletul și trupul, lacrimi fierbinți i se prelingeau pe obraz și rotea ochii în toate părțile ca să vadă pe vecinul său. Nu i-a fost greu să-l descopere...” (C1)

(b) „Mă gîndeam de multe ori la acest mormînt al Sfîntului Dimitrie în care s-a îngropat el însuși” (B1)

Evocarea gîndului insistent și repetat (exemplul b) implică o evaluare, dar și o participare emoțională la faptul evocat.

(3) Lexic evaluativ

Lexicul evaluativ presupune o perspectivă subiectivă, dar nu e obligatoriu să aibă o componentă emoțională. Uneori, elogiul (a) sau blamul (b) sînt, totuși, indicii ale unor emoții pozitive sau negative:

(a) „nu șovăi a o socoti tot atît de vrednică” ... (S 18)

(b) „cei ce se pretind slujitorii lui Hristos, dar se urăsc ori defaimă unii pe alții sînt niște *mincinoși nerușinați*” (S 16).

Enunțul evaluativ este, în asemenea cazuri, expresia admirației, respectiv a indignării.

(4) Lexic emoțional

Lexicul emoțional sau afectiv apare în textele din corpus mai ales în enunțuri injonctive (a) și desemnînd sentimente colective atribuite grupului sau impersonalizate (b). Enunțul emoțional individualizat (c) este destul de rar; persoana I singular (c) tinde către formula convențională:

(a) „să ne veselim” (C 19);

„să ne bucurăm duhovnicește” (C 20);

„Cerul și pămîntul după cuviință să se veselească” (C1);

„Deci toți să ne bucurăm, să săltăm și să ne veselim” (C1);

„cu frică și cutremur să slujim” (C1);

(b) „ne uimim, ne minunăm, dar să nu ne înfricoșăm” (G3, 10:47);

„deopotrivă ne cutremură și ne încîntă” (S 19);

„Astăzi este bucurie duhovnicească pretutindeni în lumea creștină” (C1);

(c) „Cînd facem lucruri rele, el *plînge, se întristează*, pentru că știe ce ne așteaptă. Cînd facem fapte bune, *se bucură* tare mult de vrednicia noastră” (B2);

(d) „*mare bucurie duhovnicească* am avut eu” (An1, 29:03);

„cîntarea pe care *mă bucur* că o spuneți cu atîta evlavie” (B1).

O bună parte din lexicul emoțional este convenționalizat, ca în formulele de adresare; acestea sînt semnificative, dar nu constituie neapărat indicii afective: *iubiți credincioși* (An1, C 11), *iubiții mei* (An1), *o, iubiților* (G2), *frați creștini și surori dragi* (B1) etc. Alți termeni – însoțiți de adjective clasificatoare, restrictive – trimit mai curînd la concepte teologice decît la descrieri emoționale (*bucurie duhovnicească, veșnică veselie, iubirea creștină*, C1).

Rară este folosirea termenilor generici ai emoției, într-un tip de enunț pe care l-am putea numi *meta-emoțional*:

„ne este propusă spre a fi abordată *cu emoție* însăși teribila și tainica (...) problemă a nemuririi omului” (S 21).

Așa cum se poate vedea din exemplele de mai sus, în predicile actuale par să domine emoțiile pozitive⁸.

5. Logosul dominant

În predicile din corpusul investigat, prezența elementelor de logos (raționamente, dovezi, explicații, analogii, disocieri, definiții etc.) este în mod clar puternică și constantă. Logosul este reprezentat de foarte numeroasele explicații filologice din predicile actuale, de informațiile istorice și de multe argumente de autoritate (relevante și justificate în interiorul tipului de discurs religios).

Mărci lingvistice ale argumentelor raționale sînt conectorii: concludivi, adversativi, concesivi, de explicație și reformulare (*în realitate*, An1; *adică*, An1; *practic*, An1) –, de exemplificare (*ca probă*, An1), adaos (*mai mult decît atît*, An1) etc.

Sferei logosului îi aparțin enunțurile cognitive, referirile la procesul de cunoaștere (a), explicațiile (b), exemplele (c), raționamentele (d):

(a) „acestea *înțelegîndu-le și avîndu-le în vederea minții*” (C 11);

„mai întîi *trebuie să știm*” (C 11);

(b) „*Jată deci* cum a ajuns harul Duhului Sfînt pînă la noi” (C 32);

„*Dar să vedem cum se tilcuiește* această minune ce s-a făcut acolo, și de ce Hristos a ales tocmai muntele Taborului din Galileea ca să se schimbe la față și nu alt munte?” (C 44);

(c) „Cazul Nicodim *dovedește* că toți sînt chemați și toți primiți, fiecare după măsura și felul darului, pregătirii, minții” (S 48);

⁸ În vechile predici, emoțiile negative erau mult mai prezente: „pre sine să vor vedea iarăși într-atîta *amar și dureare* și în *usturime netrecută* și vor *plînge cu amar*. Atunce-ș vor blăstăma păcătoșii dzua în ceaia ce-au născut și viața ce-au viețuit. Atunci de *groaza* lor va *plînge și ceriul și pămîntul*, și să vor duce ca nește vinovați spre perire *goli și amăriți, uciși și usturați de îngeri cumpliți și nemilostivi* în munca de veaci” (V 38).

(d) „Deci Domnul este unul, Cuvîntul este altul și duhul gurii este altul. *Astfel* a descoperit Prea Sfîntul Duh că cele trei ipostasuri ale Sfintei Treimi sînt de o ființă” (C 35);

„Fraților, *dacă* am alege partea Mariei în viața noastră, *dacă* am sta la picioarele Domnului ca Fecioara în sfînta sfîntelor, *dacă* am petrece în rugăciune și în gîndire de Dumnezeu ca dînsa, nu ne-ar hrăni pe noi oamenii ci îngerii din cer, *dar* noi ne punem nădejdea mai mult în mîinile și în priceperea noastră” (C 94).

Părțile cele mai lungi ale predicilor actuale sînt consacrate explicațiilor și raționamentelor, dovedind preferința pentru un model didactic informativ.

6. Raportul dintre ethos, pathos și logos

Complementaritatea și interferența componentelor retorice pot fi observate cel mai bine în analiza unui text particular. O predică a părintelui Nicolae Steinhardt (*Timpul smochinelor*) utilizează surprinzător pathosul, fie atribuindu-i reacții emoționale lui Isus Hristos (a), fie anticipînd reacția emoțională a publicului obișnuit:

(a) „Oricum ar fi, Îl aflăm pe Hristos în *momente de mare tensiune și efervescentă*, a doua zi după intrarea triumfală în Ierusalim, după sau în ajunul curățirii templului de „tîlhari”, în preajma tragicului deznodămînt al misiunii Sale pămîntești. *Starea aceasta de spirit – încleștată și nezăbavnică* – pare să o fi avut în vedere proorocul Isaia” (S 30);

Tînărul bogat se îndepărtează *trist*, dar înțelept este a presupune că, văzîndu-l cum pleacă, Domnul *se va fi îndurerat și el* (S 35);

(b) Ce se poate înfățișa *mai nedrept, mai nemilos, mai strigător la cer? A oropsi și usca un biet copac întru totul nevinovat! Nevinovat, desigur, dat fiind că textul însuși recunoaște că „nu era timpul smochinelor”*. Dacă nu era timpul merit rodirii, de ce să fi fost osîndit smochinul? raționează cugetul simplu și curat al omului de bun simț, fie el necredincios ori și credincios. (...) Speța apare atît de sobră și de limpede: *e o nedreptate, o icnire a mîniei*, nu avem cum o tăgădui, o camufla (S 30-31).

Există în text și un pathos asumat de locutor: al indignării față de rațiunea și justiția limitată („legalismul contabilicesc”) și al exaltării valorilor spirituale maxime, aproape inaccesibile:

„Pentru nimic în lume să nu primejduim avutul cel mai de preț – sufletul – oferind Domnului *jalnicul, iritantul, netrebnicul spectacol* al unor ființe refugiate în *prostia rea, fudulă, stupidă a legalismului contabilicesc*” (S 35).

Logosul este folosit în această predică mai ales pentru a fi depășit, pus în criză, printr-un raționament considerat corect, dar insuficient (v. supra, exemplul b).

Analogiile științifice întăresc componenta rațională a discursului, dar de pe o poziție de subordonare argumentativă; rolul lor este tocmai acela de a nega paradigmele comune ale unei gîndiri științifice banalizate și de a face acceptabile paradoxurile credinței:

„Se întâmplă însă cu pilda smochinului ceea ce are loc și în alte domenii, în numeroase alte cazuri: faptele sînt judecate pe baza unor premise și principii juste, însă nedeosebitoare de situații diferite prin însăși natura lor – și de aceea false” (S 31);

„Tot astfel, și în matematica infinitului. Acolo lucrurile stau cu totul altfel decît în aritmetica numerelor finite, și totu-i numai uimire și paradox: partea este egală cu întregul, iar adăugirile ori substrațiile nu modifică totalul” (S 31).

Modul de combinare a pathosului cu logosul creează în această predică un ethos specific: imaginea unui locutor nonconformist, inovator, deschis către modernitate, dar mai ales refuzînd logica bunului simț, opinia comună, clișeele comode, pentru a prefera paradoxul, provocarea. E o imagine a inteligenței vii, care se supune pasiunii, recunoscînd cu entuziasm limitele cunoașterii.

7. Concluzii

Mijloacele de realizare a componentelor persuasiunii sînt complexe și cuantificarea lor comparativă aproape imposibilă; a rezultat totuși, din analiza textelor din corpus, că predicile contemporane utilizează îmbinări (specifice discursului religios) între logos și pathos; pathosul este totuși, în multe cazuri, limitat, convenționalizat. Explicațiile pot fi mai multe: asumarea unui program de austeritate discursivă (poate și din dorința de delimitare față de limbajul altor confesiuni și culte), intenția de a umple golurile de informație provocate de absența sau precaritatea educației religioase a publicului, poate și presiunea unui anume prestigiu al discursului științific, al modernității raționaliste. Nici ethosul discursiv nu este o prezență foarte marcată; ethosul prealabil, prestigiul unor personalități bisericești contribuie mai mult la convingerea și chiar la emoționarea publicului. Desigur, cele observate aici, pe baza unui eșantion limitat de texte, ar trebui verificate într-o analiză mai amplă și mai riguroasă, care să țină cont în mai mare măsură de situația de comunicare și de personalitatea autorilor de predici.

Bibliografie

- Amossy, Ruth (ed.), 1999a, *Images de soi dans le discours*, Delachaux et Niestlé, Lausanne/Paris
Amossy, Ruth, 1999b, „La notion d’ethos de la rhétorique à l’analyse de discours”, în Amossy 1999a, p. 9-30
Amossy, Ruth, 2006, *L’argumentation dans le discours*, Armand Colin, Paris
Aristotel, 2004, *Retorica*, trad. M.-C. Andrieș, IRI, București
Benveniste, Emile, 1974, *Problèmes de linguistique générale*, II, Gallimard, Paris
Bruder, K.A., 1998, „A pragmatics for human relationship with the divine: An examination of the monastic blessing sequence”, în *Journal of Pragmatics*, 29, 4, p. 463-491
Chivu, Gheorghe, 1995, „O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc”, în *Limba română*, XLIV, nr. 9-12, p. 445-453
Crystal, David / Derek Davy, 1969, *Investigating English Style*, Longman, London

- Eggs, Ekkehard, 1999, „Ethos aristotelicien, conviction et pragmatique moderne”, în Amossy 1999, p. 31-59
- Gordon, Vasile, 2001, *Introducere în omiletică*, Editura Universității din București, București
- Gusti, Dimitrie, 1984 [1852], *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, ed. de M. Frînculescu, Editura științifică și enciclopedică, București
- Jakobson, Roman, 1963, *Essais de linguistique générale*, Éditions de Minuit, Paris
- Keane, Webb, 1997, „Religious Language”, în *Annual Review of Anthropology*, 26, p. 47-71
- Nicolae, Alexandru, 2009, „Egocentrism discursiv”, în G.G. Neamțu, Ștefan Gencărau, Adrian Chircu (ed.), *Limba română – abordări tradiționale și moderne*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 429-435
- Plantin, Christian, 1998, „Les raisons des émotions”, în M. Bondi (ed.) *Forms of argumentative discourse / Per un'analisi linguistica dell'argomentare*, CLUEB, Bologna, p. 3-50
- Plantin, Christian, 2004, „On the inseparability of emotion and reason in argumentation”, în Weigand 2004, p. 265-276
- Ravenhill, Philip L., 1976: „Religious Utterances and the Theory of Speech Acts”, în William J. Samarin (ed.), *Language in Religious Practice*, Newbury House, Massachusetts, p. 26-39
- Rinn, Michael (éd.), 2008, *Emotions et discours*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes
- Shuger, Debora K., 2004, „The philosophical foundations of sacred rhetoric”, în John Corrigan (ed.), *Religion and Emotion*, Oxford University Press, Oxford, p. 115-132
- Vasilescu, Andra, 2008, „Pronumele”, în Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române, I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, p. 181-288
- Walton, Douglas N., 1992, *The place of emotion in argument*, The Pennsylvania State University Press, University Park
- Weigand, Edda (ed.) 2004, *Emotions in Dialogic Interactions*, John Benjamins, Amsterdam

Corpus

- A Antim Ivireanul, 1972, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva
- An1 Părintele Bartolomeu Anania, *Predică la Duminica Tomii*
<http://www.resurse-ortodoxe.ro/predici/ips-bartolomeu/>
- An2 Părintele Bartolomeu Anania, *Predică la Duminica Mironosițelor*
<http://www.ortodoxmedia.com/inregistrare/674/IPS-Bartolomeu-Duminica-Mironositelor>
- Ar1 Părintele Arsenie Papacioc, *Predică* (1), <http://www.ortodoxism.ro/Predici.shtml>
- B1 Sofian Boghiu, *Predică la sfântul Dimitrie Basarabov*
<http://www.resurse-ortodoxe.ro/carti-ortodoxe/predici-la-sarbatorile-de-pestean-parintele-sofian-boghiu/predica-la-sfantul-dimitrie-basarabov>
- B2 Sofian Boghiu, *Predica la Sfantii Arhangheli Mihail si Gavriil*
<http://www.resurse-ortodoxe.ro/carti-ortodoxe/predici-la-sarbatorile-de-pestean-parintele-sofian-boghiu/predica-la-sfantii-arhangheli-mihail-si-gavriil>
- B3 Sofian Boghiu, *Predica la Sfantul Ioan Gura de Aur*
<http://www.resurse-ortodoxe.ro/carti-ortodoxe/predici-la-sarbatorile-de-pestean-parintele-sofian-boghiu/predica-la-sfantul-ioan-gura-de-aur>

- C Arhimandrit Cleopa Ilie, 1986, *Predici la praznice împărătești și la sfinți de peste an*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor
- C1 Părintele Cleopa, *Predică la Învierea Domnului*,
http://paginiortodoxe2.tripod.com/predici_cleopa_duminici/dumin_sf_invieri.html
- G1 Părintele Galeriu, *Bogatul nemilostiv și săracul Lazăr*
[http://www.resurse-ortodoxe.ro/predici/pr-galeriu/?dir=Pr Galeriu/Pr Galeriu cd 2&title=Pr Galeriu cd 2](http://www.resurse-ortodoxe.ro/predici/pr-galeriu/?dir=Pr+Galeriu/Pr+Galeriu+cd+2&title=Pr+Galeriu+cd+2)
- G2 Părintele Galeriu, *Urmarea lui Hristos*
http://www.ortodoxmedia.com/recording_cat.php?rc_id=1&start=60
- G3 Părintele Galeriu, *Duminica înfricoșatei judecăți*
<http://www.ortodoxism.ro/Predici.shtml>
- S N. Steinhardt, 2002, *Dăruind vei dobândi*, ed. a IV-a, ed. de Ioan Pinteș, Cluj, Dacia
- V Varlaam, 1991, *Carte românească de învățătură* (1643), în *Opere*, Chișinău, Editura Hyperion